

فرحناز فرد

کارشناس ارشد روان‌شناسی، منطقه ۱۶ تهران

خلاقیت، نقش خانواده و راهبردهای عملی

کلیدواژه‌ها: خلاقیت، انگیزه، کودک، رشد فکری، رشد روانی.

درآمد

از ویژگی‌های بارز انسان و محور اساسی زندگی او، قدرت اندیشه است. انسان در طول زندگی خود، هرگز از اندیشه و تفکر فارغ نبوده و همواره با نیروی تفکر صحیح، تصمیم گرفته و توانسته است مسائل و مشکلات را حل کند و به رشد و تعالی نائل آید.

برای پیشرفت در صنعت، اقتصاد، علوم و هنرها و به منظور نیل به احساس رضایت‌مندی از خود، نیازمند تفکر خلاق و نوآور هستیم؛ خلاقیتی که در ضمیر همه‌ی ما نهفته است و در نحوه‌ی زندگی ما تأثیر دارد. تحولات سریع عصر کنونی، نیازمند حل مسائل به گونه‌ای خلاق است. هرچند علم، توسعه و پیشرفت نیاز اولیه‌ی بشر امروزی است، اما علم به‌خودی‌خود، ضامن حل بسیاری از مسائل نیست، بلکه نیروی خلاقیت است که می‌تواند مسائل را به گونه‌ای خارق‌العاده حل کند.

خلاقیت چیست؟

رایج‌ترین تعریف از خلاقیت عبارت‌است از: "ایجاد طرحی جدید با ارزش و متناسب." خلاقیت دارای عناصر تشکیل‌دهنده‌ای نیز هست. **عنصر اول**، قلمرو مهارت‌هاست که به استعداد، آموزش و تجربه در یک زمینه‌ی خاص بستگی دارد و به عنوان ماده‌ی اولیه‌ی کار محسوب می‌شود. زیرا برای این که افراد در یک حوزه‌ی خاص خلاق شوند، باید

مهارت لازم در آن زمینه را داشته باشند. **عنصر دوم**، مهارت‌های تفکر خلاق است. انسان‌ها از ویژگی‌های متفاوتی برخوردارند که باعث می‌شود بتوانند قلمرو مهارت‌های خود را در راه جدیدی به کار اندازند. این ویژگی‌ها یا مهارت‌ها را می‌توان با آموزش و تجربه گسترش داد.

عنصر سوم، انگیزه است. انگیزه، میل به کار به‌خاطر همان کار است. اصولاً، انگیزه زمانی ایجاد می‌شود که شخصی کار را جالب، جذاب و رضایت‌بخش ببیند و به انجام آن علاقه‌مند شود. برای ظهور و تقویت خلاقیت در افراد باید محل تقاطع این سه عنصر مشخص شود؛ زیرا این محل تقاطع، ترکیب پر قدرتی است که شخص را به سوی خلاقیت سوق می‌دهد.

رشد و توسعه‌ی خلاقیت به عوامل گوناگون فردی و اجتماعی، مانند هوش، خانواده، ویژگی‌های شخصیتی و... و غلبه بر موانع مختلف فردی و اجتماعی مانند ترس از شکست، قوانین محدودکننده و... وابسته است [حسینی، ۱۳۷۸]. هرچند توانایی تفکر خلاق به‌طور بالقوه و به‌نحو فطری در انسان به ودیعه نهاده شده است اما ظهور آن مستلزم پرورش آن است. براین اساس، برنامه‌های متعددی با عنوان "فنون آموزش و پرورش خلاقیت" تدوین شده‌اند که در این نوشته به موارد متعددی از آن‌ها اشاره خواهیم کرد.

۴-۵	نقاشی	<ul style="list-style-type: none"> ترکیب رنگ‌ها به روش‌های جدید با به‌کار بردن هم قلم‌مو و هم انگشتان بازی با صداها و معانی کلمات (اغلب هنگام صحبت کردن با خودشان) خلق هم‌بازی‌های خیالی یا ایفای نقش شخصیت‌های ساختگی که حوادث ساختگی را بازی کنند.
۶-۷	آشپزی مجسمه‌سازی نمایش خلاق روابط اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> آزمایش با ترکیب کردن غذاها زیر نظر بزرگ‌ترها و استفاده از غذاها به‌عنوان شکلی از هنر به‌کار بردن خاک رس، ماسه و سایر مواد برای ساختن شکل‌های متنوع ساختن و اجرای نمایش‌نامه شامل در نظر گرفتن لباس‌ها، آهنگ‌ها و مکالمات اتخاذ راه‌حل‌های تازه و مفید برای درگیری‌های بین خود و دیگران
۸-۹	قصه‌گویی لباس	<ul style="list-style-type: none"> دنبال کردن مجموعه داستان‌های مرتبط به هم با شخصیت‌ها و موقعیت‌های بدیع پیش هم قرار دادن وسایل به طور حساب شده که روش‌های متفاوت لباس پوشیدن را به طریقی غیر معمول یا یکدیگر ترکیب کند.
۱۰-۱۱	اعداد زبان	<ul style="list-style-type: none"> بازی با روش‌های استفاده از اعداد برای تشریح موضوعات خلق کلمات یا زبان‌های سری با خواهر و برادر یا گروه کوچکی از دوستان
۱۲-۱۳	ماشین‌ها اطلاعات نگارش	<ul style="list-style-type: none"> مطالعه و بررسی دستگاه‌های مکانیکی و الکتریکی و ساختن مجدد آن‌ها یا به‌کار بردن آن‌ها با روش‌های جدید جمع‌آوری اطلاعات به روش‌های منطقی، آزمایش و به‌کار بردن استدلال استقرایی و قیاسی بیان ایده‌ها با استفاده از استعاره و تشبیه در نظم و نثر

*حدود تغییرات سنی میانگین تقریبی است. کودکان در هر سن، اشکال پیشرفته‌تری از رفتارهای خلاق خاص سنین پایین‌تر و اشکال کم‌تر پیشرفته‌ای از رفتارهای خلاق خاص سنین بالاتر از خودشان می‌دهند.

نقش خانواده در رشد و پرورش خلاقیت

در تحقیقات متعددی ثابت شده است، ظهور خلاقیت با موقعیت خانوادگی ارتباط نزدیکی دارد. متخصصان معتقدند که میزان خلاقیت را می‌توان با ایجاد محیط مناسب خانوادگی افزایش داد. با توجه به این که دوران کودکی حساس‌ترین مرحله در رشد خلاقیت است، خانواده بنیادی‌ترین عنصر در شکل‌گیری خلاقیت به‌شمار می‌آید. والدینی که فرزندان خلاق پرورش می‌دهند، نکاتی به این شرح را رعایت می‌کنند:

- برقراری ارتباط مثبت با کودک بدون ایجاد وابستگی زیاد در او.
- ایجاد روابط مودت‌آمیز در خانواده که موجب احساس امنیت عاطفی و روانی در کودک می‌شود.
- دادن استقلال به کودک و آزادی فکر و عمل به او.
- دادن فرصت به کودک برای بیان احساسات مثبت و منفی خود.

- ایجاد جوی آرام، آزاد و عاری از فشار.
- پرهیز از تهدید، تمسخر، شرم‌انده کردن و تنبیه کودک.
- قراردادن خلاقیت در دستور کار ذهنی خود، هنگامی که کودک در کنار آن هاست و تشویق کودک به حل مسائل به شیوه‌ی خلاقانه.
- داشتن ابتکار عمل و کوشش برای آن که الگوی مناسبی برای برانگیختن کودک در زمینه‌ی ابداع و خلاقیت باشند [آمالی، ۱۳۸۶].

ارزیابی منطقی از خلاقیت کودک

کودکان در سنین متفاوت انواع گوناگونی از رفتارهای خلاق را از خود نشان می‌دهند. در جدول ۱، یک راهنمای ساده درباره‌ی نوع خلاقیتی که ممکن است در سنین متفاوت در کودکان مشاهده کنید، آمده است.

جدول ۱: نوع خلاقیتی که از کودک در سنین متفاوت سر می‌زند

[آمالی، ۱۳۸۶]

سن	رشته	نمونه‌هایی از رفتار خلاق
۲-۳	آواز خواندن [سرود]	<ul style="list-style-type: none"> غیر از تکرار آهنگ‌هایی که شنیده‌اند، ساختن ملودی‌هایی و یا گذاشتن کلمات نامفهوم خود روی آهنگ‌های آشنا
	نقاشی	<ul style="list-style-type: none"> بازی با خطوط، اشکال و رنگ‌ها
	نواختن موسیقی	<ul style="list-style-type: none"> ایجاد ترکیب‌هایی از صدا با وسایل موسیقی، وسایل منزل و اسباب‌بازی

راهنمای عملی پرورش خلاقیت ۱. حفظ انگیزه‌های درونی

الف) کنجکاوی کودک (مثال: جالب‌ترین چیزی که در مدرسه یاد گرفتی، چه بود؟)

ب) پرسش از فعالیت‌های جاری و آتی (مثال: برای رسیدن به هدفی مشخص مانند به دست آوردن وسیله‌ی دل‌خواه، چه راه‌هایی را انتخاب می‌کنی و چه فعالیت‌هایی را انجام می‌دهی؟)
ج) سؤال از کم و کسری و نواقص موجود در جهان دانش. (مثال: هواپیما چه نقضی دارد؟)
د) تقاضای انجام طرح‌های گوناگون.

با توجه به اهمیت تلاش و کوشش در خلاقیت، کودک را باید طوری آموزش داد که وقتی به هدف رسید، از تلاش باز نماند و فقط برای رسیدن به نتیجه و پاداش تلاش نکند [منطقی، ۱۳۷۹]

۲. دامن زدن به تخیلات

الف) تکمیل نقاشی‌های نیمه‌کاره

ب) تهیه‌ی نقاشی‌های تخیلی (مثال: تصور زندگی در سیاره‌ی دور افتاده)

ج) تکمیل داستان‌های نیمه‌کاره (مثال: استفاده‌های غیرمعمول از یک شیء).

ه) یافتن شباهت به کمک تخیل (مثال: ابرهای آسمان را نگاه کردن و شباهت آن‌ها را بیان کردن و یا ریختن جوهر روی کاغذ و تا زدن و اضافه یا کم کردن بعضی قسمت‌ها به شکل به وجود آمده برای رسیدن به شکلی معنی‌دار.)
و) ابداع بازی‌های جدید.

۳. افزایش درک حسی

الف) بیان دقیق آن چه می‌بینید (مثال: دیدن از دور و یادداشت کردن آن چه دیده می‌شود و سپس دیدن از نزدیک و یادداشت کردن آن چه از نزدیک دیده می‌شود و مقایسه‌ی تفاوت‌ها).

ب) ساختن تابلوهای نقاشی (مثال: تهیه‌ی تابلو

از رنگ‌های طبیعی، برگ درختان و گل برگ گل‌ها).
ج) انجام کارهای تخیلی (مثال: درخت را به شکل سفینه‌ی فضایی در آوردن، با حبوبات اشکال و جانوران را به طور برجسته ساختن).

نویسندگی و خواندن خلاق

الف) تهیه‌ی کتاب مصور (مثال: دادن یک متن و کشیدن تصویر برای هر قسمت)

ب) خواندن یک کتاب و ادامه دادن آن (مثال: ماهی تپلی قرمز رسید به دریا و...).

ج) کامل کردن یک داستان ناقص به چند صورت (مثال: پایان غم‌انگیز یا خوشحال کننده یا ترسناک).

۵. تکمیل اشیا و امور ناقص

الف) کامل کردن یک تصویر ناقص (به نحوی که جالب‌تر، زیباتر و ابتکاری‌تر باشد).

ب) تکمیل کردن تصویر ناقص توأم با حل مسئله (مثال: شکل ماهی را طوری کامل کنید که در آب نماند).

ج) اجرای نمایش به صورت پانتومیم و سپس اجرای آن به صورت واقعی.

د) انجام بازی‌های نمایش گونه و مبهم و کامل کردن آن به نحوی ابتکاری و غیرمعمول.

۶. وحدت بخشیدن به ابعاد متناقض در کودکان

الف) ایجاد روحیه‌ی علمی همراه با دین‌داری، شوخ‌طبعی، سرگرمی و تفریح

ب) ایجاد تعادل بین تفکر شهودی و تفکر نظری (مثال: تشریح نماز، روزه و ادعیه و ایجاد روحیه‌ی تفکر درباره‌ی نظم موجود در پدیده‌های طبیعی و دستاوردهای بشری و کشف روابط منطقی میان آن‌ها).

منابع

۱. آماپلی، ترزا (۱۳۸۶). شکوفایی خلاقیت، ترجمه‌ی حسن قاسم‌زاده و پروین عظیمی. نشر دنیای نو. تهران. چاپ چهارم.
۲. حسینی، افضل‌السادات (۱۳۷۸). ماهیت خلاقیت و شیوه‌های پرورش آن. انتشارات آستان قدس رضوی. تهران.

۳. منطقی، مرتضی (۱۳۷۹). مجموعه‌ی

طرح درس‌های کارگاه آموزشی طرح

جامع آموزش معلمان ابتدایی. دفتر

برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی

وزارت آموزش و پرورش.

